

STOCKHOLMS STADSMUSEUM

ARKEOLOGISK RAPPORT 2000:3

ÅRSTADAL

ARKEOLOGISK UTREDNING

FORNLÄMNINGAR,
KULTURLANDSKAP OCH
KULTURHISTORISKA LÄMNINGAR

Brännkyrka

Liljeholmen

2000

Elisabeth Brynja

Produktion: Stockholms stadsmuseum, arkeologiska enheten
Stockholm 2000
ISSN 1403-5138
ISBN 91-85239-24-0

INNEHÅLL

Området och utredningen	3
Landhöjningen och de äldsta fornlämningarna	3
Berga By och järnåldersgravfälten	6
Årsta gård, torp och arrenden	7
Fattigkrans	7
Natur- och kulturlandskapet	10
Äldre vägar	10
Skyttevärn	12
Synpunkter och förslag	13
Lagskyddade fornlämningar	13
Andra kulturhistoriska lämningar	14
Referenser	15
Administrativa uppgifter	15
Bilaga 1: Förteckning till ortofotokartan	16

*”Chaisen ligger i ett dike
Hästen uti Charons rike
och på Liljeholmen jag”*

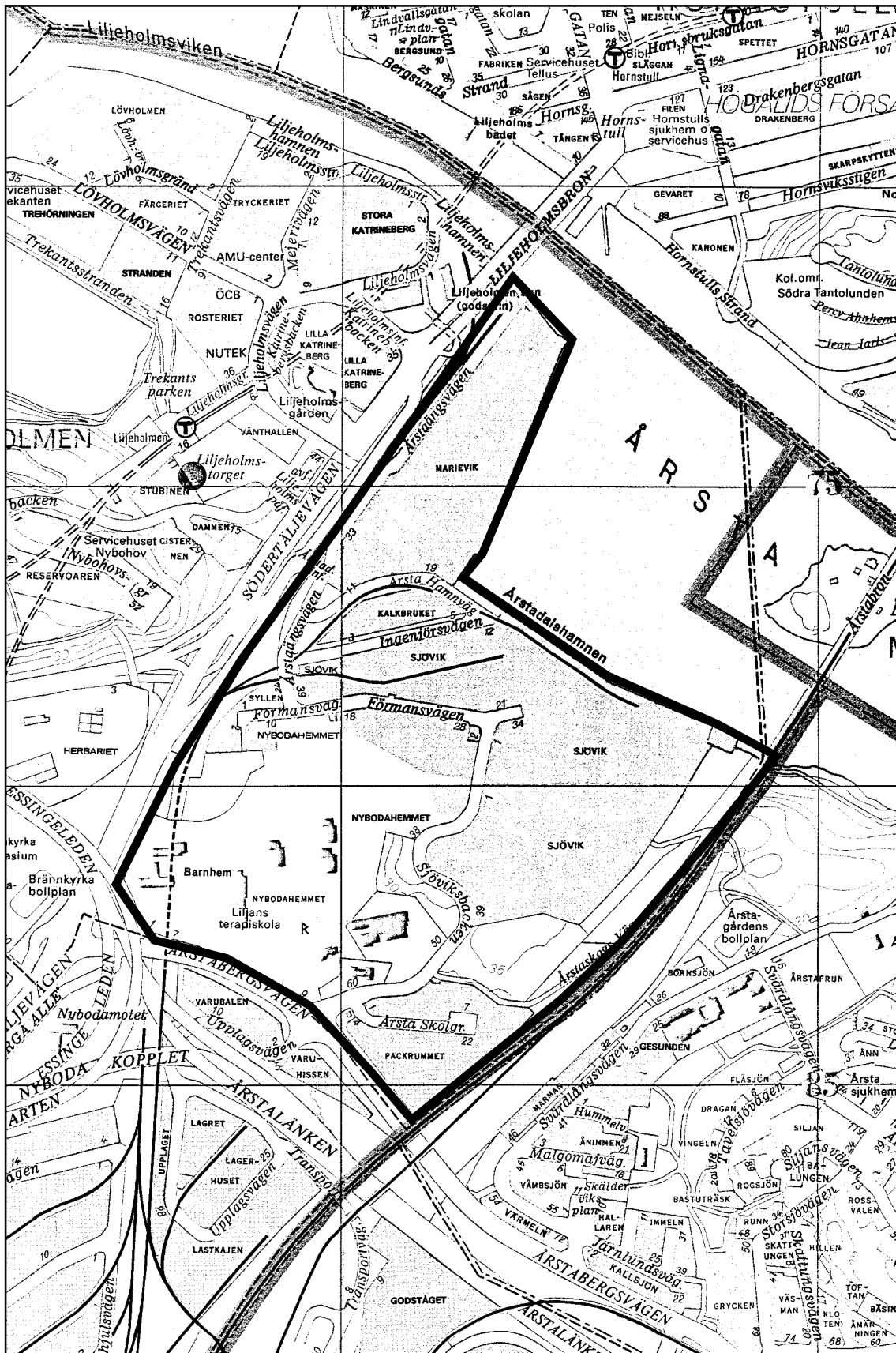

Fig. 1. Det aktuella planområdet: Årstadal, Liljeholmen. Utdrag ur Off. Stockholmskartan 1997. Skala: 1:10 000.

ÅRSTADAL, BRÄNNKYRKA SN

Arkeologisk utredning

Området och utredningen

I programförslag för Liljeholmen-Årstadal begränsas ett område av Årstaviken i norr, E4 i väster, Årstabergsvägen i söder och stambanan i öster. (*Fig 1.*) Inom detta planeras bostadsbebyggelse, dels i det gamla industriområdet, dels på obebyggd mark i Sjöviks- och Nybodabackarna.

På uppdrag av JM Bygg AB har Stadsmuseets arkeologiska enhet gjort en särskild utredning. I denna ingår att inventera och bedöma de kända fornlämningarna i området och att registrera förhistoriska och kulturhistoriska lämningar som inte tidigare varit kända. Utredningen är beslutad av kulturmiljöenheten på Länsstyrelsen i Stockholm och är föranledd av kulturminneslagens 2 kapitel §11 om särskild utredning, då fornlämning berörs av att ett större markområde tas i anspråk.

Uppdraget avser i första hand den obebyggda marken i området och utgörs av en del av den höjdrygg som sträcker sig längs Årstavikens sydsida.

Området närmast stambanan, där SJ nu förbereder för ett 3:e järnvägsspår, är inte med i denna utredning

Landhöjningen och de äldsta fornlämningarna

Planområdet benämns Årstadal efter den norra låglänta delen längs Årstaviken. Här ligger industriområdet Marievik på delvis sent (1800–1900-talet) utfyllt område. Det låglänta området ligger på nivåer från +2 m ö.h. till +10 m. Inom detta område finns två platser registrerade i riksantikvarieämbetets fornminnesregister för Brännkyrka socken. Det ena är en uppgift om fyndplats (Karta: 1) för skafthålsyx. En stenåldersyx som sannolikt tappats i sjön för att med landhöjningen följa med upp på land. Den andra är en uppgift om att det skulle legat 4 gravhögar i slänten ner mot vattnet (Karta: 2) där det nu ligger industrifastigheter. De förmodade gravarna skulle i så fall varit belägna på +2 m nivån vilket är uteslutet då vattennivån vid slutet av den förhistoriska tiden låg bortåt 5 m högre än idag.

Ytteligare ett yxfynd finns idag i Statens historiska museums samlingar. Detta är en bronsyx som hittats på Årsta äng vid Liljeholmen 1887. Den är daterad till bronsåldern (1800–500 f.Kr).

Söder om de utfyllda och låglänta partierna vid Årstaviken höjer sig berget brant upp

Fig. 2. Från röset (R3) på krönet av Nybodahöjden har man vidsträckt utsikt söderut.
Foto: G. Fredriksson/SSM.

Fig. 3. Röseliknande stensättning (R9) beläget på utredningsområdets högsta punkt. Foto: Göran Fredriksson/SSM

till +50 m ö.h. och har varit tillgängligt alltsedan stenåldern (6000–1800 f.Kr). På denna höjdsträckning ligger fyra röseliknande stensättningar alla anlagda på krön (Karta: 3–6 och fig. 2-3) och placeringen gör det troligt att dessa byggts någon gång under bronsåldern eller äldsta järnåldern (500 f.Kr – ca 300 e.Kr). Ytterligare en osäker stensättning har funnits i området (fornlämning nr 223) men denna försvann utan undersökning i samband med nybebyggelse på Nybodabacken 1995.

Vid Årsta skolväg ligger en, 10 m stor och 0,8 m hög, hög (Karta: 7 och fig 4). Ursprungligen bestod fornlämningen, som är nr 10 i fornminnesinventeringen för Brännkyrka sn., av 2 högar. Den andra, som låg på andra sidan vägen, mittför den kvarliggande högen, har försvunnit utan undersökning och på platsen ligger idag en industrifastighet.

Ytterligare en hög av samma storlek och typ undersöktes och borttogs 1961 inför den planerade industribebyggelsen i kv. Packrummet (Karta :8). Denna visade sig vara en s.k skärvstenshög, en typ av fornlämning som förklarats vara avfallshögar och ligger i anslutning till bronsåldersmänniskornas boplatser.

Den kvarliggande högen, ligger vackert i ett av lövskogsbältena som omger områdets bergklackar, kan antingen vara en skärvstenshög eller kan den höra samman med det gravfält från yngre järnåldern som beskrivs nedan.

Fig. 4 . Fornlämning nr 10 ser ut som en gravhög från järnåldern, men döljer kanske en skärvstenshög från bronsåldern. Foto: Göran Fredriksson/SSM.

Berga By och järnåldersgravfälten

Någon gång under den period av järnåldern som benämns vendeltid (600-800 e. Kr) etablerades Berga gård. Den låg på sydsidan av den höjdsträckning som idag heter Nybodabacken och vänder sig mot dalgången mellan Enskede och Västberga. Landhöjningen gav odlingsbar mark, som försörjde de gårdar, som under järnåldern växte upp längs dalgången.

Berga gårdstomt (fig. 5), som är belägen inom utredningsområdet, har till största delen utplånats av utbyggnaden av Årstabergsvägen på 1930-talet. Den norra delen av tomten ligger kvar strax sydväst om Årsta gamla skolbyggnad (Karta: 9 och fig. 6) och är idag fornlämning nr 203 i Brännkyrka sn.

Berga gård hade under förhistorisk tid sin begravningsplats i backen öster om gårds-tomten. Gravfälten (fornlämning nr 5–8 i Brännkyrka sn) som bestod av närmare 40 gravar undersöktes och borttogs 1960 i samband med att industriområdet vid Sjöviks Backe byggdes ut (Karta: 10). De äldsta gravarna är daterade till vendeltid och de yngsta till vikingatid (800–1050 e.Kr). Dateringarna visar att gravplatsen används under minst 400

Fig. 5. På 1636 års lantmäterikarta syns platsen för Berga gårdstomt. Bilden visar ett utdrag av denna äldre karta som lagts över en flygkarta från 1937. På överlägget är också gravfältet inritat.

år.

Gravfältet undersöktes på så vis att de synliga anläggningarna avtorvades, grävdes ut och borttogs var för sig. Däremot lämnades ytorna mellan gravarna outgrävda. Detta var den metod man använde 1960. Senare har det visat sig att många gravar inte syns i markytan och man väljer därför att torva av hela områden för att kunna upptäcka alla anläggningar. *Möjligheterna att det ligger outgrävda gravar kvar är alltså ganska stor.*

Fig. 6. Den ännu orörda delen av Berga gårdstomt, R203, ligger i slutningen ner mot Årstabergsvägen. Foto: G. Fredriksson/SSM.

Äldsta skriftliga belägg för Berga by från 1539 års jordebok visar att gården finns kvar in i historisk tid. På 1700-talet ändrar den namn till Zachrisberg. Då den försvinner under 1800-talets mitt är den arrendegård under Årsta.

Årsta gård, torp och arrenden

Under stora delar av den historiska tiden har marken i planområdet tillhört Årsta Gård. Zachrisberg blev arrendegård under Årsta på 1700-talet. Även Liljeholmens gård hörde länge ihop med Årsta. De torp, krogar och lägenheter, inom planområdet, som betalade arrende eller hyra till Årsta Gård har alla försvunnit. De låg, förutom Zachrisberg, längs med landsvägssträckningen, dvs. längs nuvarande E4. Närmast bron över till Södermalm, nere vid Årstaviken, låg Liljeholmens gård och världshuset med samma namn samt torpet Bleket (Helenedal). Längs vägen, söderut, låg krogen Grönbrink, lägenheten Fredriksborg, torpet Gibraltar och grindstugan Adolphsberg.

Järnvägen, industrifastigheter och senare bostadsbebyggelse har under 1800- och 1900-talen utplånat alla spår av denna bebyggelse. Inte ens namnen finns kvar bortsett från Liljeholmen som blivit hela stadsdelens benämning.

Fattigkrans

Från 1876 kom Årstadalsområdet att tillhöra Västberga Gård. Ägaren till Västberga, Erik

Fig. 7. Tvåvånings träkåkar på Nybodabackens nordsluttning ner mot Sjöviks Backe. Bilden tagen strax innan husen revs 1965. Foto: Stockholms stadsmuseum.

Sparre, sålde snart därefter ut tomtmark i området på spekulation. Här byggdes den första förortsbebyggelsen till Stockholm, i samband med att industrierna etablerades kring Liljeholmen och behovet av arbetarbostäder växte. Årstadal var ett av flera områden där det växte upp kåkstäder med dåligt byggda flerfamiljshus. De flesta husen låg på den mark som idag upptar industrierna nere vid Årstaviken och på gammal ängsmark upp mot sjön Trekanten. Dess spår är idag helt utplånade. Bebyggelsen fortsatte även upp längs berget i de delar som kallades Årstaskog och Sjöviks backe och spåren efter några av dessa hus finns kvar idag med husgrunder, spismursrösen, terrasser och trädgårdsväxter. Två hela tomter går att identifiera i Sjöviksbacken (Karta :11 och fig 7-8) och två längs bergsslutningen norr om Nybodabacken, -Årstaskog (Karta :12 och fig 9).

Många kåkstäder, av denna typ, växte upp kring storstaden under 1800-talets slut som Hagalund, Utkiksbacken i Gröndal, Sundbyberg m.fl. Utom några hus vid Utkiksbacken utplånades den här typen av bebyggelse under 1960 och 70-talen.

Namnet Fattigkrans gav stockholmsskildraren Erik Asklund då han skildrade människorna och livet i dessa tidiga förorter. ”*Det här var inte stad och inte land heller. Det var ett ensamt hus, där alla kände varandra. Det doftade fukt i kåken, det fanns vägglöss bakom panelerna och trapporna knarrade och jämrade under de äldres tyngd.*”

Fig. 8. I Nybodabacken ner mot Sjöviksbacken ligger spismursrösen, grunder och terrasser efter 1800-talet kåkbebyggelse. Foto: Göran Fredriksson/SSM

Fig. 9. På nordsluttningen av Nybodabacken låg kåkbebyggelsen Årstaberg. Trädgårdsrester och bebyggelse-lämningar till två tomter ligger ännu kvar i slätten. Foto: Elisabeth Brynja/SSM

Natur- och kulturlandskapet

Stockholms konsult gjorde 1998 en landskapsanalys av området som skulle ligga till grund för olika ställningstagande inför den planerade nybebyggelsen. De landskapstyper och vegetationsområden som då kartlades består av berg med hållmarker. I sluttningarna ner mot tidigare uppodlade marker finns ädellövskog och tallskog. Jämför man landskapsanalyskartan med en karta från 1700-talet återges hållmarkerna som bergländig terräng, som aldrig varit brukbar för bete eller odling. Sluttningar däremot har använts till beteshagar och detta har i sin tur präglat naturen som genom betet utvecklats till ädellövskog (Karta:13). Kring Nybodahöjdens norra och östra sluttning finns dessutom rikligt med trädgårdsväxter, som härrör från den kåkbebyggelse som växte upp här från 1870-talet och ligger i anslutning till de bebyggelse lämningar som beskrivs ovan .

Äldre vägar

Planområdet är idag kringskuret av vägar, järnvägar och vatten. Det är svårt att ta sig in i området då alla vägar leder förbi.

Den äldsta vägen är den som gått från Årsta gård, via Berga (Zachrisberg) fram till

Fig. 10 Årsta skolväg är en del av en gammal vägsträckning mellan Årsta gård och Hägersten. Foto: Göran Fredriksson/SSM.

Fig. 11. En gammal väg längs Nybodabackens norrsida leder upp till den plats där lägenheten Fredriksberg låg. Foto: Elisabeth Brynja/SSM.

landsvägen (nuv. E4) och vidare västerut mot Hägersten. Delar av denna vägsträckning finns kvar än idag i Årsta skolväg (Karta:14 och fig. 10). Vägen följer höjdsträckningen och slingrar sig fram i resterna av kulturlandskapet. Troligen har vägen medeltida anor och fanns innan landsvägen mellan Hornstull och Fittja byggdes på 1680-talet och bröt sträckningen. Då blev den en viktig länk mellan Årsta gård och stora landsvägen som idag motsvarar E4:ans sträckning

En annan äldre vägsträckning går från E4, och upp mot Nybodabacken (Karta:15 och fig. 11). Den slingrar sig fram till den plats där Fredriksborg le-

gat sedan 1700-talet och där två av de ovan nämnda "Fattigkrans"-tomterna ligger. Alldeles vid vägens början, strax nedanför den nedsprängda Nybodabacken vid E4:ans infart

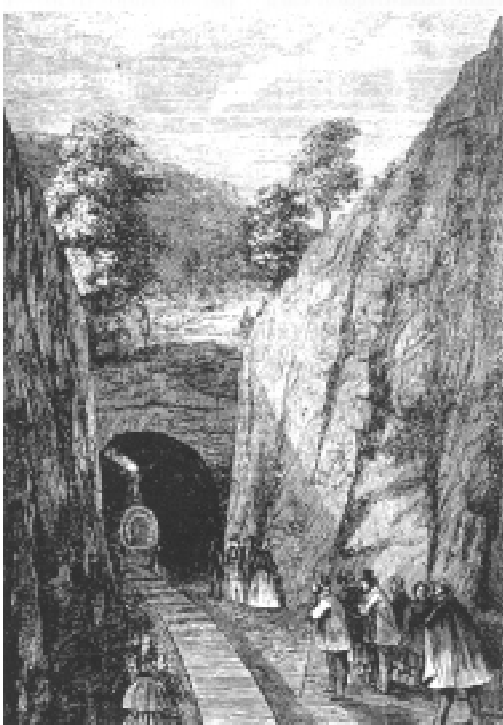

till Stockholm, står en mäktig ek (Karta:16 och fig 12), som torde ha minst 200 år på nacken. Enligt tidigare lagar och förordningar var det gårdens skyldighet, i detta fall Årsta, att hålla vägarna farbara och prydliga. Årstafrun, Märta Helena Reenstierna, skriver vid flera tillfällen i sin dagbok att hon låter plantera träd invid landsvägen, för att infarten till huvudstaden skulle bli angenäm för resanden. Eken skulle kunna vara ett resultat av detta:

Lördagen den 10 oktober 1807

"Väderleken var vacker men kall. Holmström (trädgårdsmästare på Årsta) planterade almar och äppelträd här hemma samt 6 träd

Fig. 12. Den stora eken vid Södertäljevägen. Foto: Elisabeth Brynja/SSM.

Fig. 13. Järnvägstunneln vid Nyboda. Xylografi ur illustrerad Tidning 1858.

vid landsvägen och Adolfsbergsgrinden”.

När järnvägen byggdes, på 1850-talet, gick alla tåg till att börja med över Liljeholmen i den sträckning som ännu finns kvar och idag leder mot industritomterna nere vid Årstaviken. Spåret ligger ännu kvar och försvinner in i en tunnel under Nybodabacke. Där tunneln mynnar bildas en djup ravin som kantas av murar av storsten (Karta: 18 och fig. 13).

Nere vid vattnet finns brofästet till den gamla järnvägsbron mot Hornstull ännu kvar (Karta:17). Denna bro revs 1928 då Årstabron byggts och järnvägstrafiken flyttades till nuvarande sträckning i planområdets östra avgränsning.

Skyttevärn

På två platser inom utredningsområdet ligger skyttevärn från andra världskriget. Det ena i sydslutningen ner mot Årsta skolväg (Karta :19 och fig 14) helt nära den ovan beskrivna gravhögen. Den andra på bergsklacken söder om gamla Vin & spritcentralens f.d. industrifastighet (Karta :18) med utsikt mot Årstabrons fäste. Värnen har troligen byggts för att i en krigssituation kunna kontrollera och försvara järnvägen vid Årstabrons fäste in mot

Fig. 14. Det ena av skyttevärnen ligger nära Årsta skolväg. I bakgrunden syns en av industrifastigheterna i Kv. Packrummet. Foto: G. Fredriksson/SSM.

staden.

Synpunkter och förslag

Inom planområdet ligger flera R-markerade fornlämningar och fornlämningsområden som skyddas enligt kulturminneslagens 2 kap. Utom dessa registrerade fornlämningar finns även flera andra kulturhistoriskt intressanta lämningar, efter mänsklig verksamhet, från olika tider och av olika karaktär. Flera av dessa är för ”unga” eller för sent övergivna för att falla under fornminneslagen. Olika tider lämnar olika typer av historiska avtryck. Årstadalsområdet har som sagt ett mycket rikt spektrum av lämningar från bronsåldersrösen och till skyttevärn från andra världskriget. Flera av dessa objekt kan komma att ligga i vägen för den planerade nybebyggelsen. I den mån dessa omfattas av fornminneslagen måste tillstånd till borttagande sökas hos Länsstyrelsens kulturmiljöenhet. Andra lämningar bör dokumenteras innan de försvinner och de som ligger på mark som ej kommer att byggas bör tas till vara på bästa sätt i den totala planeringen av området.

Lagskyddade fornlämningar

I området ligger 4 *röseliknande stensättningar* (Karta: 3–6). Gemensamt för alla dessa anläggningar är att de under århundradenas lopp blivit ganska illa medfarna. Stenar har plockats om och ur. Under senare tid har ett par lämningar varit föremål för skadegörelse. De är idag otydliga och svåra att upptäcka. Om man inte kan garantera att de får ligga ifred är det bäst att undersöka och ta bort fornlämningarna.

Det tydligaste och bäst bevarade röset (Karta: 3) borde bevaras till eftervärlden. Att så nära storstaden ha en fornlämning av denna sort är unikt. Även detta röse har varit utsatt för skadegörelse och sten i packningen har plockats ur. Om marktrycket genom nya bostäder blir ännu större är fornlämningen snart helt förstörd. I detta fall borde röset undersökas för att därefter återställas och rekonstrueras på ett sätt som förhindrar ny skadegörelse. Genom att spara platsen, fornlämningen och utsikten skapar man en länk långt tillbaka i tiden. Man skulle kunna uppleva det magnifika med gravarna på bergsklackarnas krön som läget och den milsvida utsikten ger.

Den lilla del av *Berga bytomt* (Karta: 9) som är bevarad bör få ligga kvar orörd tillsammans med den del av den gamla vägen som passerar strax nedanför Årsta gamla skolhus.

Bakom bytomten i slänten mot berget ligger ytterligare ett lövskogsbälte (=hagmark) som en barriär mot Årstabergsleden som också bör bevaras. På detta sätt bevaras en liten men dock sammanhängande kulturmiljö kring bytomten, där även det gamla skolhuset ingår.

Det undersökta *Gravfältet* (Karta: 10) bör bli föremål för en arkeologisk förundersökning för att bedöma om det ligger gravar kvar i de mellanliggande områden som aldrig torvades av vid utgrävningen 1960. Dessa måste sedan undersökas och tas bort. Dessutom borde marken städas upp efter den redan gjorda gravfältundersökningen där sten- och dumphögar ligger kvar och gör det svårt att urskilja vad som är undersökt och vad som kan ligga kvar. Dumphögarna kan efter 40 år tolkas som gravar.

Högen (Karta: 7) vid Årsta skolväg bör bevaras, både för sin tydlighet och för läget invid den äldre vägsträckningen. Högen ligger i det ädellövskogsbälte–hagmark som kantar vägen.

Andra kulturhistoriska lämningar

Lämningarna efter *de fyra hustomterna* (Karta: 11–12) från 1800-talets kåkbebyggelse faller inom ramen för fornminnesinventeringen som lämningar, men har inte registrerats med nummer och är inte fornlämningar. De ligger alla i nordsluttningar på mark som f.n. inte är tänkt att bebyggas. Båda platserna har utom bebyggelselämningar också terrasserings med kvardröjande trädgårdsväxter. Kring den *äldre vägsträckningen* (Karta: 15), som leder från E4 upp mot Nybodahöjden ligger två av dessa tomter. Vägen och eken (Karta: 16), tomterna, järnvägsravinen (Karta: 18) bildar tillsammans ett kulturhistoriskt intressant område.

Det som är kvar av den *äldre vägsträckningen*, (Karta: 14) som idag kallas Årsta skolväg, bör bevaras från Berga bytomt/Årsta skola och fram till järnvägen. Vägen hör samman med Berga bytomt och miljön kring Årsta gamla skola. Utmed vägen ligger också den förhistoriska hög (Karta: 7) som är värd att bevara och sträckningen kantas av ett ädellövskogsbälte (Karta: 13). Den del av vägen som det nya järnvägsspåret nu utplånar kommer att ersättas med en ny sträckning som gör att vägen blir sammanhängande promenadstråk fram till Årsta Gård. I samband med att SJ bygger tredje spåret, har Årsta skolväg breddats för att vara transportväg. *Den måste återställas i det skick den var tidigare.*

Brofästet (Karta: 17) nere vid Liljeholmsbron ligger inte i vägen för planerad bebyggelse och bör därför sparas. Det samma gäller för de två *skyttevärnen* (Karta: 19).

För kulturlandskapet med fornlämningar och andra kulturhistoriska lämningar, som av olika anledning sparas, bör upprättas skötselplaner och skyddsföreskrifter tillsammans med de som ansvarar för naturlandskapet.

Referenser

- Ferenius, J. & Gustavsson, H. 1999: *Brennekyrka Sochn. Socknen vid staden*. Monografier utgivna av Stockholms stad 115. Stockholm.
- Johansson, I. 1987: *Storstockholms bebyggelsehistoria. Markpolitik, Planering och byg-*

Bilaga 1: Förteckning till ortofotokartan

<i>Objekt</i>	<i>RAÄ nr</i>
1. Fyndplats för stenyxa (utanför kartbild)	
2. Uppgift om gravhögar	208
3. Röseliknande stensättning	3
4. Röseliknande stensättning	7
5. Röseliknande stensättning	201
6. Röseliknande stensättning	9
7. Gravhög eller skärvtenshög	10
8. Borttagen skärvtenshög	11
9. Berga bytomt	203
10. Bergagravfältet, undersökt och borttaget (3 st punkter)	5–8
11. Bebyggelse lämningar, Sjöviks backe	utan nr
12. Bebyggelse lämningar, Årtaskog	
13. Gammal hagmark–betesmark. Ädellövskog (3 st punkter)	
14. Äldre vägsträckning i nuv. Årsta skolväg	
15. Äldre vägsträckning, Årtaskog	
16. Eken	
17. Fäste till gamla järnvägsbron (utanför kartan)	
18. Tågravinen i Nyboda backe	
19. Skyttevärn (2 st)	

Sveinbjörn Svandbergsson 06-02-28 10:19 Skala = 1:6000

I Stadsmuseets rapportserie för arkeologiska undersökningar, som startade 1998, har följande rapporter utkommit under 2000:

2000

1. Prästgatan mellan Tyska Brinken och Ankargränd (RAÄ 103 Stockholms stad) av *John Hedlund*.
2. Mynttorget. En kulvert från 1700-talet (RAÄ 103 Stockholms stad) av *John Hedlund*.
3. Årstadal – Arkeologisk utredning. Fornlämningar, kulturlandskap och kulturhistoriska lämningar av *Elisabeth Brynja*.